

Hoofdstuk 3 | De tijd van monniken en ridders [havo]

3.1 DE OPKOMST VAN DE ISLAM

BASISKENNIS EN VAARDIGHEDEN

1

Bijvoorbeeld:

- a - (1) verhalen en figuren in Bijbel en Koran, (2) één almachtige God is die zich heeft geopenbaard in een heilig boek
- Aanhangers verspreidden hun godsdienst.
- Het christendom werd in de eerste eeuwen bestreden, de islam was vanaf het begin een godsdienst van heersers.
- b - In 622 trok Mohammed van Mekka naar Medina.
- Hij was geestelijk leider en wereldlijk machthebber.

2

Bijvoorbeeld:

- a - Kaliefen breidden de islamitische staat met veroveringen uit tot een groot Arabisch rijk.
- de meerderheid van soennieten tegenover den minderheid van sjiieten
- b (1) Het Perzische en Byzantijnse rijk waren verzwakt. (2) De Arabieren waren militair sterk en snel. (3) De Arabieren streden voor hun godsdienst en voor buit. (4) Een deel van de overwonnen volken hielp bij de veroveringen.

3

Bijvoorbeeld:

- a Het Arabische rijk viel uiteen in kleinere staten onder vorsten die vaak wel de opperheerschappij van de kalief van Bagdad erkenden, maar die had weinig te vertellen.
- b - (1) Er was een welvarende landbouwstedelijke samenleving met schitterende steden. (2) Er was een bloeiende Arabische beschaving met het Arabische schrift, het Arabisch als hoofdtaal en de islam als staatsgodsdienst. (3) Met plaatselijke bouwkundige tradities ontstond een nieuwe architectuur. (4) Meestal tolereerden de Arabieren het christendom en het jodendom. (5) Ze namen veel elementen van de Perzische en Grieks-Romeinse cultuur over.

4

Bijvoorbeeld:

- a Midden-Oosten, Noord-Afrika, Spanje
- b Zuidoost-Europa, India, Indonesië
- c Ottomanen (Turken)

5

Bijvoorbeeld:

- a West-Europa is door de Slag behoeft voor een Arabische verovering.
- b Franken zijn afgebeeld als sterke helden die het volk (met name een vrouw met kind) beschermen tegen woeste Arabieren.
- c Toen Frankrijk in 1830 Algerije veroverde, groeide de Franse interesse voor de eerdere Franse overwinning op Arabieren.

EINDOPDRACHTEN

6

2, 6, 4, 3, 1, 5, 7

7

Bijvoorbeeld:

- a - gebeurtenis: Bij de Slag bij Poitiers werd de verspreiding van de islam in Frankrijk tegengehouden.
  - ontwikkeling: De verspreiding van de islam was een motief van Arabieren om landen te veroveren.
  - verschijnsel: Bij de verspreiding van de islam hoorde de bouw van moskeeën waarin de koepel als bouwvorm van de Romeinen (Byzantijnen) werd overgenomen.
  - handeling van een persoon: Door de moord op Ali ontstonden binnen de groeiende islam twee elkaar vijandige groepen: soennieten en sjiieten.
  - gedachtegang van een persoon: Moslimsoldaten geloofden bij de verspreiding van de islam dat ze naar de hemel gingen als ze sneuvelden.
- b Ik begrijp nu beter hoe landen islamitisch zijn geworden en in welke gebieden dit nog steeds belangrijk is.

HERHALING

8

A, C

9

a B, C

b C, D

10

Bijvoorbeeld:

Bij de opkomst van de islam werden gebieden veroverd, zoals deze Byzantijnse stad in Anatolië, waarna moslims hier gingen heersen en de islam er werd uitgebreid.

11

A, B, C

12

B, C

VERDIEPING

13

Bijvoorbeeld:

- a Arabieren hadden witte en zwarte slaven die ze, waarschijnlijk na een verovering of plundertocht, meenamen, net als vee.
- b Westerse historici weten er niet van of hebben een slecht geweten over de westerse slavenhandel. Arabische historici zwegen erover door de goedkeuring van slavernij in de Koran.

3.2 HOFSTELSEL EN HORIGHEID

BASISKENNIS EN VAARDIGHEDEN

1

Bijvoorbeeld:

a (1) Handel en nijverheid namen af. (2) De bevolking kromp. (3) Er was minder bescherming en meer onveiligheid. (4) Geld werd schaars.

b Er kwamen luxegoederen uit het Middellandse Zeegebied, er was regionale handel en er ontstond handel met het Oostzeegebied.

2

Bijvoorbeeld:

a - Het verschijnsel van halfvrije boeren die wel rechten hadden maar hun land zonder toestemming van hun heer niet mochten verlaten.

- (1) Door de daling van de agrarische productie verbood de Romeinse overheid boeren hun land te verlaten. (2) Daarnaast zochten boeren vanwege de toenemende onveiligheid bescherming bij grootgrondbezitters.

b Leden van overwonnen volken werden tot slaaf gemaakt en in Zuid-Europa verkocht aan kopers uit het Byzantijnse of Arabische rijk.

3

Bijvoorbeeld:

Bron 4 want daarin werken boeren zelfstandig op hun eigen boerderij, terwijl ze in bron 3 onder toezicht van iemand werken.

4

Bijvoorbeeld:

a - De heer gebruikte het deel met het herenhuis (de hof) en akkers, weiden, woeste gronden, moestuin, visvijver, wijngaard, opslagschuren, molen, weverij en andere gebouwen. - Het andere deel bestond uit boerderijen met grond, in gebruik van horigen, en bossen en woeste gronden.

b (1) een deel van hun opbrengst afstaan aan de heer, (2) hun graan tegen betaling laten malen in de molen van de heer en (3) herendiensten

5

Bijvoorbeeld:

a een tijd van chaos en verval

b Uit recente opgravingen was gebleken dat Nederlanders in de 5e, 6e en 7e eeuw gezond en weldoerend waren en een vreedzaam leven leidden.

c Omstreeks 830 werd met schepen handel gedreven in Dorestad.

6

Bijvoorbeeld:

In het hofstelsel waren horigen verplicht een deel van hun landbouwproducten af te staan aan hun heer.

EINDOPDRACHTEN

7

2, 1, 3

8

Bijvoorbeeld:

- a - gebeurtenis: De Romeinse overheid verbood boeren hun land te verlaten waardoor ze horigen werden.
- ontwikkeling: De vrijwel volledige vervanging in West-Europa van de agrarisch-urbane cultuur door een zelfvoorzienende agrarische cultuur betekende dat er nog beperkt handel werd gedreven.
  - verschijnsel: Boeren zochten bescherming bij grootgrondbezitters waardoor ze horigen werden: boeren die gebonden waren aan het land van hun heer.
  - handeling van een persoon: Een boer vraagt een heer om bescherming in ruil voor zijn horigheid.
  - gedachtegang van persoon: Een boer die horige wordt van een heer ziet de bescherming van de heer als zijn voordeel.
- b Ik begrijp hierdoor beter wat de onvrijheid van vroeger en de vrijheid van nu betekenen.

HERHALING

9

A, B

10

B, C, D

11

A, C

12

Bijvoorbeeld:

De werkende boeren zijn mogelijk horigen die werken op het domein van de heer die in het kasteel woonde.

VERDIEPING

13

Bijvoorbeeld:

a Monniken zagen en behandelden horigen (in de 11e eeuw) als hun bezit, dus als slaven.

b In West-Europa waren (in de 11e eeuw) slaven die werden afgebeeld.

14

Bijvoorbeeld:

a Niet gunstig wat blijkt uit: 'Een *discutabele* erfenis van de regering van Karel de Grote waren de grote aristocratische landhuizen die gebouwd werden *over de ruggen van armere vrije boeren.*'

b Deze ontwikkeling (naar een meer hiërarchische samenleving, op lokaal niveau georganiseerd) vond sterker ten zuiden van de grote rivieren plaats dan in de dunbevolkte noordelijke en westelijke delen van Nederland.

15

Bijvoorbeeld:

De landbouwstedelijke samenleving bleef bestaan.

3.3 HET FEODALE STELSEL

BASISKENNIS EN VAARDIGHEDEN

1

Bijvoorbeeld:

a het grootste deel van België en Frankrijk

b Geef aan uit welk gebied het Frankische (Merovingische) rijk bestond toen Clovis stierf (511).

Ze namen de taal, gewoonten en het Romeinse bestuursstelsel (met hertog en graven) en het recht.

c het Germaanse gewoonterecht, dat Clovis liet opschrijven: de Salische wet.

2

Bijvoorbeeld:

a van Noord-Duitsland tot Zuid-Italië en van Noord-Spanje tot Kroatië

b - Karel nam de titel imperator Augustus aan, omdat hij zich als Romeins keizer zag.

- Karels rijk was in het noorden veel groter en in het zuiden veel kleiner dan het vroegere Romeinse rijk.

3

Bijvoorbeeld:

a - De splitsing van het Frankische rijk in een Oost- en West-Frankisch rijk en een middenrijk.

- de Ottonen

b het middenrijk en Oost-Frankische rijk: van Noord-Nederland tot Zuid-Italië en van Noord-Duitsland tot Kroatië

c Heilige Roomse Rijk

4

Bijvoorbeeld:

De wet gold niet in Nederland, waar Willem III werd opgevolgd door koningin Wilhelmina. De wet gold wel in Luxemburg waar Willem groothertog was en waar een vrouw hem niet mocht opvolgen.

5

Bijvoorbeeld:

- Door betere lansen en zwaarden en stijgbeugels, waarmee ze vaster te paard zaten.

- Hij beloonden de edelen met grond en buit en een eed van wederzijdse trouw.

- De koning gaf een gebied of een ambt in leen aan een vazal (leenman) en beloofde hem te beschermen. In ruil zwoer de vazal dat hij zijn leenheer zijn leven lang trouw zou dienen door bijvoorbeeld recht te spreken en militairen op te roepen.

- Ze werden vazallen van de koning, in plaats van dienaren van de staat (overheid), zoals vroeger.

b - Vazallen gingen hun leen zien als erfelijk bezit en gingen zelf ook land en ambten in leen uitgeven.

- De koningen kregen minder te vertellen, vooral in het West-Frankische rijk.

6

Bijvoorbeeld:

- 3.10: In het feodale stelsel waren koningen afhankelijk van lagere heren, die met hen meevochten en ridderlegers leverden.

- 3.11: Karel de Grote regeerde zijn rijk met het feodale stelsel. In zijn rijk waren feodale verhoudingen.

EINDOPDRACHTEN

7

1, 3, 2, 4

8

Bijvoorbeeld:

a - gebeurtenis: In 800 liet Karel zich in Rome door de paus tot keizer kronen, maar was in zijn bestuur afhankelijk van zijn vazallen en had niet zo veel macht als Romeinse keizers.

- ontwikkeling: door de feodale verhoudingen ontstonden bestuurlijke eenheden die de grondslag vormden van latere staten.

- verschijnsel: De keizerskroningen waren om prestigieuze reden belangrijk in de feodale verhoudingen.

- handeling van een persoon: De paus kroonde Otto tot keizer in 962, wat belangrijk was oor het prestige van de paus, net als bij andere keizerskroningen.

- gedachtegang van persoon: Karel zag zichzelf als Romeins keizer, maar hij bestuurde zijn rijk door middel van vazallen.

b Ik begrijp nu beter dat de feodale verhoudingen in de tijd van monniken en ridders van invloed zijn geweest op hedendaagse bestuurlijke indelingen.

HERHALING

9

B, D

10

B, C

11

A, C, D

12

Bijvoorbeeld:

De leenmannen knielen voor de leenheer, die voor zijn troon staat, en zweren hem trouw. Dit geeft een goed beeld van de feodale verhoudingen.

VERDIEPING

13

Bijvoorbeeld:

Vazallen zwoeren hun leenheer persoonlijk trouw, in tegenstelling met hertogen en graven die vroeger dienaren van de staat (overheid) waren geweest.

14

Bijvoorbeeld:

a Tegen de snelle invallen van Vikingen, Hongaren en Arabieren vanaf de 9e eeuw konden vorsten weinig doen. Regionale graven verdedigden het land en maakten zich daardoor los van het koninklijk gezag.

b Door de driedeling en conflicten tussen heersers werd het gebied kwetsbaarder. Daardoor werden strooptochten door Vikingen, Hongaren en Arabieren makkelijker en daardoor vonden deze vaker plaats.

15

Bijvoorbeeld:

a de op een troon zittende Otto met een scepter, de voor hem knielende koning die zijn zwaard overhandigt en de applaudisserende mensen

b samenwerken tegen invallen van Vikingen en Arabieren

2.4 CHRISTENDOM IN EUROPA

BASISKENNIS EN VAARDIGHEDEN

1

a De Byzantijnse keizer was de leider van de oosterse kerk. De paus (bisschop van Rome) was de leider van de westerse kerk.

b het idee dat God de macht over de samenleving heeft verdeeld tussen geestelijke en wereldlijke machthebbers

2

Bijvoorbeeld:

- Ze werden niet benoemd door een bisschop.

- Zij zonderden zich af van de wereld of trokken rond om mensen te bekeren.

3

Bijvoorbeeld:

a Door de bekering van Clovis en zijn soldaten werd het Frankrijk het eerste christelijke rijk in West-Europa.

b Ze kwamen uit Engeland. Willibrord ging naar Nederland (en Luxemburg). Bonifatius ging naar Duitsland (en Friesland).

c Zodra de Frankische greep verslaptte, staken Friezen kerken in brand en verjoegen de geestelijken. Vaak slaagde de kerstening pas nadat christelijke vorsten de heidense volken op brute wijze hadden onderworpen.

4 a de bekering van Scandinavische vorsten

b Ze reisden van Constantinopel naar Servië, ontwikkelden het cyrillische schrift voor het Slavisch en vertaalden de Bijbel in het Slavisch.

5

Bijvoorbeeld:

a - Verboden werden godenverering, waarzeggerij en toekomstvoorspelling.

- Getolereerd werd het geloof in dwergen, reuzen, elfen en geesten.

b - de viering van Christus' geboorte op 25 december (de geboortedag van de zon) en de invoering van zondag als rustdag

- christelijke symbolisch letters én heidense diermotieven in een zonnerad (schijf van Limons)

- de viering van Pasen op de dag van het Germaanse lentefeest

- Heidense goden leefden voort in christelijke heiligen.

- Relikwieën vervingen amuletten.

6

Bijvoorbeeld:

a In het oosterse christendom was de kerk een instrument van de overheid. In het westerse christendom raakten kerk en staat gescheiden en was de kerk niet ondergeschikt aan de overheid.

b Burgers in westerse landen zien de staat zien als een instrument dat hen moet dienen. Ze accepteren de plichten ten opzichte van de staat. In Oost-Europese landen zien burgers zich meer als onderdanen van de staat.

7

Bijvoorbeeld:

Benedictus behoorde bij de monniken die in kloosters leefden maar er waren ook monniken die in Europa rondreisden om het christendom te verspreiden.

EINDOPDRACHTEN

8

4, 1, 3, 2

9

Bijvoorbeeld:

a - gebeurtenis: Willibrord liet een stenen kerk bouwen in Utrecht als uitvalsbasis voor de verspreiding van het christendom.

- ontwikkeling: Vanaf 450 hadden reizende katholieke monniken het christendom al verspreid in Ierland.

- verschijnsel: Bij de verspreiding van het christendom nam de kerk heidense elementen over.

- handeling van een persoon: Nadat Karel tienduizenden Saksen had laten vermoorden of als slaaf verkopen, werden onder de overgebleven Saksen het christendom verspreid.

- gedachtegang van persoon: Om mensen te overtuigen van het christelijk geloof, besloten missionarissen om aan te sluiten bij heidense gebruiken en geloven.

b Ik begrijp nu beter dat onderdelen van 'christelijke' feestdagen eigenlijk helemaal niet christelijk zijn.

HERHALING

10

A, B

11

B, C, D

12

A, D

13

Bijvoorbeeld:

Door de bekering en doop van Clovis werd het Frankische rijk het eerste christelijke rijk in West-Europa.

VERDIEPING

14

Bijvoorbeeld:

Bonifatius is niet door op geld en goud beluste Friese rovers 'vermoord' maar is door Friezen gedood omdat hij zijn geloof voor de derde keer op een agressieve manier opdrong. Zij hadden het recht toe op basis van de Wet van de Friezen.

15

Bijvoorbeeld:

Uit onderzoek is gebleken dat er reden is om aan te nemen dat Bonifatius geen boek omhooggehouden heeft, zoals verteld wordt. Om die reden heeft de gemeenteraad van Dokkum op (datum) besloten het beeld te voorzien van deze tekst.

EXAMENTRAINING OVER DE TIJD VAN MONNIKEN EN RIDDERS

1

Bijvoorbeeld:

Bij de ondergang van het Romeinse rijk nam de onveiligheid toe door de Germaanse invallen. Daardoor verdween een groot deel van de handel en nijverheid en daardoor gingen plattelandsgemeenschappen zelf produceren wat ze nodig hadden.

2

Bijvoorbeeld:

De bron past bij de horigheid want de schrijver vraagt bescherming (waarschijnlijk aan een heer) en biedt in ruil daarvoor gehoorzaamheid.

3

Bijvoorbeeld:

Deze afbeelding past goed bij de Arabische cultuur want deze komt uit een Arabische vertaling van een Grieks boek uit de 1e eeuw over geneeskunde, wat te zien is aan de kruiden die uit de boom worden gehaald. Het is een voorbeeld van de vele wetenschappelijke werken van de Grieken en Perzen die Arabieren in het Arabisch lieten vertalen.

4

Bijvoorbeeld:

In 757 zwoer de vazal trouw aan de koning die zijn leenheer was. Een eeuw later zwoeren vazallen hun koning nog wel trouw, maar ze waren hem niet meer zo gehoorzaam. Dit kwam door de versnippering van het rijk (na deling in 843 na de dood van Lodewijk, Karels zoon), de verzwakte koninklijke macht en de grotere onveiligheid (door de onderlinge strijd en door de invallen van Vikingen, Hongaren en Arabieren) waardoor vazallen belangrijker werden in hun eigen gebied.

5

Bijvoorbeeld:

Het past daarbij want na de onderwerping door Karel de Grote van de Saksen werden zij tot het christendom bekeerd. De afgebeelde samenwerking van geestelijken, vorst en militairen kwam vaak voor bij de verspreiding van het christendom.

EXAMENTRAINING OVER MEERDERE TIJDVAKKEN

6

Bijvoorbeeld:

Het grafdeksel uit omstreeks 500 past bij (1) de ontwikkeling van het christendom in de oudheid (tijd van Grieken en Romeinen) en (2) de verspreiding van het christendom in geheel Europa in de vroege middeleeuwen (tijd van monniken en ridders).

7

Bijvoorbeeld:

- Het christendom ontstond in het Romeinse rijk en werd in de eerste eeuwen door enkele keizers bestreden voordat het in de 4e eeuw de Romeinse staatsgodsdienst werd.
- De islam ontstond onder leiding van Mohammed die geestelijk en wereldlijk leider van de islamitische staat in Medina was. Zijn opvolgers breidden deze staat uit tot het grote Arabische rijk en verspreidden zo de islam.

8

Bijvoorbeeld:

- Argumenten voor: (1) Karels grondgebied kwam ten westen van de Rijn en in en om Noord-Italië overeen met het Romeinse gebied. (2) Door de keizertitel kon Karel zich zien als opvolger van Romeinse keizers. (Het Frankische rijk was een christelijk rijk, net als het Romeinse rijk vanaf de 3e eeuw.)
- Argumenten tegen: (1) Het West-Romeinse rijk lag rond de Middellandse Zee en was daar in de eerste plaats op gericht, wat niet gold voor het Frankische rijk. (2) Het Romeinse rijk werd heel anders georganiseerd dan het Frankische rijk met het feodale systeem

9

Bijvoorbeeld:

- De kroning was in de tijd van monniken en ridders.
- Door de keizerstitel zag Karel zich als een Romeins keizer.
- Het schilderij is gemaakt in de tijd van steden en staten.